

майбутнім та вічним. Однаково цінними є в системі мови раннього та середньоіспанського періодів лексеми *castiello* (*castillo*) і *fortaleza*, які репрезентують концепт CASTILLO, віддзеркалюючи певним чином духовну основу національної історії Іспанії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бубновская Э.Ф. О некоторых стилистико-синтаксических особенностях "Первой всеобщей хроники" (на материале гл. 559) // Исследования по романской филологии / Сб. ст. памяти акад. В.Ф.Шишмарева. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1978. – С. 129-136.
2. Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (Романские языки). – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1963. – 302 с.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1976. – 307 с.
5. Корсунский А.Р. История Испании IX-XIII веков. (Социально-экономические отношения и политический строй Астури-Леонского и Леона-Кастильского королевства). – М.: Высшая школа, 1976. – 239 с.
6. Краткий латинско-русский словарь / Под ред. А.М.Малинина. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1941. – 671 с.
7. Смирнов А.А. Средневековая литература Испании. – Л.: Наука, Ленинградск. отд-ние, 1969. – 211 с.
8. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1958. – Т. 1. – 182 с.
9. Corominas J. Breve deccionario etimológico de la lengua castellana. – Madrid: Gredos, 1961. – 610 p.
10. Menéndez Pidal R. Castilla. La tradición, el idioma. – 3-a ed. – Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1955. – 230 p.
11. Poema de mio Cid. – 6-a ed. corregida y notas por Ramón Menéndez Pidal de la Real Academia Española. – Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1951. – 299 p.
12. Primera Crónica General. Estoria de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289. Publicada por Ramón Menéndez Pidal. – T.I.– Madrid: Bailly-Bailliere é Hijos, Editores, 1906. – 776 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Данилич – доктор філол. наук, доцент, завідувач кафедри іспанської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історія іспанської мови та літератури.

ПОНЯТТЯ ШЛЯХЕТНОСТІ ЗА ЧАСІВ ПЕРЕХОДУ ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИЯНСТВА (на матеріалі східнослов'янських лексем XI–XIII ст.)

Ганна МЕЖЖЕРІНА (Київ, Україна)

Вперше на матеріалі іменників і прикметників зі значенням соціально-етичної оцінки особи з'ясовано особливості тлумачення поняття шляхетність в Київській Русі. Основним джерелом матеріалу слугують писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст.

The present article deals with the explication of the Kyiv Rus' period view and seeks to identify the socio-ethical priorities of a mediaeval person. For the first time quantitative and semantic scopes of nouns and adjectives expressing the Christian concept of NOBILITY were determined. The article is based on the analysis of ancient literary monuments of the 11 - 13 cent.

Проведення реконструкції лексичних одиниць та їхніх значень на матеріалі пам'яток давньої писемності належить до тих *актуальних* завдань історичної лексикології та лексикографії східнослов'янських мов, вирішення яких не тільки "дозволяє історичній лексикографії розширювати інформативну ємність словникових статей" [1: 23], а й відкриває можливості для більш глибокого проникнення в сферу соціально-етичних взаємовідносин наших давніх предків. Слугуючи невичерпним джерелом інформації про духовну культуру, менталітет людини Київської Русі, лексичний склад писемних пам'яток XI–XIII ст. дає змогу простежити процес трансформації соціально-етичних пріоритетів у період переходу від язичництва до християнства. Як складник глобальної християнської мовної картини світу східнослов'янська картина світу XI–XIII ст. відбиває особливості адаптації християнських духовних цінностей на східнослов'янському ґрунті. Експлікуючи модельований субстантивно-ад'єктивним лексико-семантичним полем фрагмент мовної картини світу часів Київської Русі, ставимо *за мету* визначити кількісний і якісний склад іменників і прикметників, які в східнослов'янських писемних пам'ятках XI–XIII ст. слугували на вираження поняття шляхетності й уживалися безпосередньо щодо людини зі значенням соціально-етичної оцінки. Основним *джерелом матеріалу* слугують як оригінальні, створені в Київській Русі, твори XI–XIII ст., так і церковнослов'янські тексти, переклади і переробки слов'янських перекладів. В іншому контексті і більш стислому вигляді концепт *ШЛЯХЕТНІСТЬ* уже був предметом нашого розгляду [4: 215–218]. У цій статті вперше на

лексичному матеріалі зроблено спробу реконструкції траєкторії формування поняття *шляхетність* у Київській Русі, з'ясування певних особливостей його тлумачення за часів переходу від язичництва до християнства.

Концепт-поняття *ШЛЯХЕТНІСТЬ* входить до складу концептуального поля "соціально-етична оцінка особи" мовної картини світу часів Київської Русі, утвореного взаємодією 32 концептів, кожний з яких реалізуються не поодинокими лексемами, взятими поза лексико-семантичною системою, а лексемами, які у своїй сукупності утворюють лексико-семантичне об'єднання польового типу. Зазначене концептуальне поле структуроване переважно на основі бінарних опозицій (*ВІРНІСТЬ* – *НЕВІРНІСТЬ*; *ПРАВЕДНІСТЬ* – *НЕПРАВЕДНІСТЬ*; *СМИРЕННІСТЬ* – *НЕСМИРЕННІСТЬ*; *МИЛОСЕРДЯ* – *ЖОРСТОКІСТЬ*; *СТРИМАНІСТЬ* – *ЗАПАЛЬНІСТЬ*; *ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ* – *НЕДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ*; *ДОБРОЧИНСТВО* – *ЗЛОЧИНСТВО*; *ПОВАГА* – *ОСУД* та ін.). Координати концепту *ШЛЯХЕТНІСТЬ* мають певну, зумовлену лінгвальними й екстралінгвальними чинниками специфіку. На відміну від більшості соціально-етичних понять поняття *шляхетності* співвідноситься не з однією конкретною чесною людиною, а з цілим рядом чеснот (*вірність*, *праведність*, *смиренність*, *милосердя*, *стриманість*, *доброзичливість* та ін.), виконуючи в межах концептуального поля своєрідну об'єднувальну функцію, а лексеми, що моделюють цей концепт, водночас репрезентують майже всі позитивно конотовані концепти поля. У результаті поряд із наведеними вище бінарними опозиціями протиставлення *ШЛЯХЕТНІСТЬ* – *НЕШЛЯХЕТНІСТЬ* виступає дещо розмитим, невиразним. Важливість акцентування першої частини опозиції, а саме концепту *ШЛЯХЕТНІСТЬ*, зумовлена також тим, що субстантивно-ад'єктивний рівень мовної картини світу часів Київської Русі відбиває, як показав аналіз, не усталене протиставлення понять *шляхетність* – *нешляхетність*, а лише початкову фазу формування християнського тлумачення поняття *шляхетності*.

Запозичене з польської мови через германську значно пізніше XIII ст. (Преобр., I, 1241) сучасне укр. *шляхетність* не знаходить відповідників у східнослов'янських писемних пам'ятках часів Київської Русі. На позначення людини *шляхетного походження* в писемних пам'ятках XI–XIII ст. звичайно вживалося слово *благородьнии* "вельможний; шляхетний за походженням": "бл(а)городьноу родителю" (СДРЯ XI–XIV, I, 197). Дослідження показало, що в цей період прикметник *благородьнии* починає містити не тільки соціальну, а й соціально-етичну оцінку і використовуватися зі значенням "вельможний; шляхетний за походженням; чесний, великодушний, шляхетний": "мужь храбрыхъ, благородныхъ, и крѣпкихъ и великодушныхъ" (*1083, ЛНик-1, 114); "бл(а)говѣрнии (и бл(а)городнии) кн(а)зь х(ри)(с)(т)олюбивии великыи кн(а)зь" – *1126, ЛК, ЛИ-3, 289 (про Володимира Мономаха); "съ бл(а)городным и христолюбивым кн(а)зем(ъ)" (сп. XVII, Гр (смол.) 1150, 78); "сей благовѣрний и благородный, Богомъ преудобренный и хваламъ достойный великий князь Александръ" – *1241, ЛНик-1, 118 (про Олександра Невського). У СДРЯ XI–XIV цей семантичний перехід не відбитий. Проте на можливість такого семантичного зрушення вказує не тільки вживання *благородьнии* в переліку моральних чеснот тієї чи іншої особи, а й те, що в XI–XIII ст. до складу словотвірного гнізда, компонентом якого виступає др. *благородьнии*, входив іменник *благородьство*, засвідчений у текстах XI–XIV ст. зі значенням "душевне благородство" (СДРЯ XI–XIV, I, 198).

У функції вираження поняття *шляхетності* засвідчено декілька композитів із коренем – *доуш-* у постпозиції: *благодоушьнъ*, *вельдоушь*, *великодоушевнъ*, *великодоушьнии*. Зі значенням "шляхетний, великодушний" прикметник *вельдоушь* зберігся в "Хроніці Георгія Амартола" XIII ст., а *великодоушевнъ* – у "Кормчій Рязанській" 1284 р.: "вельд(у)шь бо быти прилагаше не горда крѣпка, не тара" (стаття до реєстрового *кротъмоудрънии* в СДРЯ XI–XIV, IV, 304); "кто крѣтъкъ коупно и великод(у)шевнъ" (СДРЯ XI–XIV, I, 382). Із цим самим значенням *великодоушьнии* засвідчений нами в літописних статтях X–XI ст.: "бѣ человек(о)любивъ и великодушень Цимисхіе" (*964, Хроногр. (Попов.), 7; т. с. *970, ЛНик-1, 35); "мужь храбрыхъ, благородныхъ, и крѣпкихъ и великодушныхъ" (*1088, ЛНик-1, 114). У СДРЯ XI–XIV уживання лексеми *великодоушьнии* в текстах XI–XIII ст. не відбите. Зі значенням "великодушний" *благодоушьнъ* ревербероване в одному зі "слів" Григорія

Богослова XI ст.: "вчєра мытарь, а дньсь *благод(у)шьнь*" (СлРЯ XI–XVII, I, 202; т. с. за сп. XIV ст. у СДРЯ XI–XIV, I, 182).

Поняття *великодушності* передбачає *не-пам'ятання, не-відомщення* зла, а значення "який не пам'ятає зла; схильний прощати" входить до християнського плану змісту поняття *шляхетність* як одне з визначальних. Установлене Новим завітом правило *невідомщення* грішнику стає одним із регулятивних моральних принципів християнина. У той час, як за язичницької доби *відомщення* вважалося справою честі, з упровадженням християнства відбулася трансформація тлумачення цього поняття в негативному векторі. Гуго Гроцій, голандський юрист, соціолог XVII ст., автор знаменитої праці "Справжнє благочестя християнське", відзначаючи переваги християнства над язичництвом та нехристиянськими релігійними доктринами, зіставляє античне, ранньохристиянське і християнське розуміння взаємовідношення понять *честь, милосердя, помста* і наводить приклади ставлення давніх народів до помсти як до справи честі, апелюючи, зокрема, до висловлень з цього приводу Арістотеля і Цицерона. Г.Гроцій вбачає відбиток античних уявлень про "доброзичливість" і "недоброзичливість" у словах Арістотеля ("Здається, що та людина позбавлена почуття [...], яка ніколи не сердиться; значить, вона не піклується про помсту; рабська справа, щоб бути ображеному й терпіти") та Цицерона, який, оцінюючи помсту як цілком природну справу, у своєму посланні до Аттика наголошував: "Не люблю я тієї людини і любити не стану, о коли б міг йому вчинити відомщення! [...] Я так буду мстити кожне злочинство" [2: 121]. Позиціям Арістотеля і Цицерона Г.Гроцій протиставляє християнський принцип *прощення*: "Христов же закон зовсім заперечує відомщати образу, словом або ділом учинену, щоб ми не були наслідувачами того лиходійства, яке в інших піддаємо осуду" [2: 122].

На вираження семантики християнського *прощення* в писемних пам'ятках XI–XIII ст. засвідчено цілий ряд синонімічних лексем *незълѡпомнѡць, непамѡтозълѡбивъ, неотъмьстительнъ, отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ*, семантика яких у стислому вигляді зводиться до значення "який забуває зло, образу". За наявними даними, єдине вживання прикметника *незълѡпомнѡць* "який не пам'ятає зла; доброзичливий" міститься в "Пандектах Никона Черногорця" 1296 р.: "мужа [...] негнѣвлива. *незълѡпомнѡца*" (СДРЯ XI–XIV, V, 276). *Непамѡтозълѡбивъ* із цим же значенням і синонімічне *неотъмьстительнъ* "який не пам'ятає зла; не схильний до помсти; доброзичливий" збереглися в Никонівському літописі: "князь Ярополкъ [...] *непамѡтозълѡбивъ* и *неотъмьстителенъ*" (*1086, ЛНик-1, 115). У СДРЯ XI–XIV лексеми *непамѡтозълѡбивъ, неотъмьстительнъ* не зафіксовані.

Лексеми *отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ* зі значенням "той, хто не пам'ятає зла й легко прощає; схильний прощати" засвідчені в текстах XI–XIII ст. У "Повісті про Варлаама та Іоасафа" наявний іменник *отъпоущатель*: "быти [...] щедрым же и *отпуцателемъ*, чистымъ же сердцемъ" (XI–XII, сп. XVI, Варл., 151). У СДРЯ XI–XIV це слово не зафіксоване. У "Пандекті Антіоха" XI ст міститься прикметник *отъдательливъ*: "вси единомыслии, *отъдательливы, братолюбиви*" (СлРЯ XI–XVII, XIII, 226). У СДРЯ XI–XIV наведено цей самий приклад, але за пам'яткою XII–XIII ст. У Никонівському літописі використано лексему *прощательнъ*: "бѣ же незълѡбивъ и *прощателенъ* къ согрѣшающимъ къ нему" (*1276, ЛНик-1, 153, а також *1237, ЛНик-1, 111). Лексеми *отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ* семантично співвідносні зі словами *відпускати, віддавати, прощати*. В основі др. *прощательнъ* лежить корінь, який зводиться до псл. **prostiti*, очевидно, похідного від **prostъ* "вільний"; спільнокореневе др. *простити* первісно означало "звільняти від чогось" (ЕСУМ, IV, 606).

Компоненти 'який не пам'ятає зла', 'не схильний до помсти' зберігаються як латентні семи в семантичній структурі синонімічних лексем *добрыи, ласковъ, ласкавыи, любъвьныи, любъзливъ, притѡзливый, льгъкосьрдъ, льгосьрдъ, беззълѡбивиы, беззълѡбъныи, незълѡбивиы, привѣтливъ, свѣтълѡдоушьныи* із загальним значенням "доброзичливий". Ці лексеми утворені за допомогою коренів, що семантично пов'язані зі словами *добро, любов, серце, легкий, світлий, слово, зло* (із запереченням).

До семантичної структури лексеми *шляхетний* входила не тільки сема 'який не пам'ятає зла', а й сема 'який пам'ятає добро'. Прикметник *благодарьныи* "вдячний" зрідка трапляється

в текстах XIII ст.: "не брѣгша о немъ бл(а)годарнии ли" (СДРЯ XI–XIV, I, 178). Із цим же значенням прикметник *благодарственни* вжитий у "слові" Кирила Туровського і Стихирарі XII ст.: "и сердце на реть добродѣтели извостряеть, и всего *благодарствена* человекѣка стваряеть" (XII, сп. XIV, Тур., 290); "*благодарственный* Иовль" (СлРЯ XI–XVII, I, 198). У СДРЯ XI–XIV уживання прикметника *благодарственни* в текстах XI–XIII ст. не відбите.

Християнське поняття *шляхетності* передбачає наявність чеснот *правдивість* і *чесність*. Прикметник *правдивыи* "правдивий, чесний, справедливий", який у літописах засвідчено в переліках високих моральних чеснот князів, використано, зокрема, у соціально-етичних портретах святого кн. Бориса і кн. Володимира Васильковича Волинського: "*правдивъ . не мьздоимѣць . не лживъ*" (*1289, ЛГВ, ЛИ-3, 921); "*бѣ блаженни ть правдивъ*" (сп. XII–XIII, СБГ, 282). Зв'язок *шляхетності* з *правдивістю* дуже чітко простежується у вислові з "Бжолі": "мужь *правдивъ* есть не иже не обидить, но иже обидѣти мога, то не въсхоцеть" (XIII, сп. к. XIV, Пч., 492). У цьому контексті *правдивыи* – це насамперед той, хто *не буде користуватися слабкістю іншого* (пор. рос. *благородный* "чесний, великодушний, який жертвує своїми вигодами на користь інших" – Даль, 1, 94). Кореляція понять *чесність* – *правдивість* – *великодушність* маркує міцний зв'язок *правдивості* і *шляхетності*. Наявний лексичний матеріал свідчить, що зв'язки поняття *шляхетності* з *правдивістю* і *чесністю* були глибшими й давнішими, ніж зв'язки з *безкорисливістю*. Уживання в текстах XI–XIII ст. позитивно і негативно конотованих лексем з коренем *-прав-* (*правовѣрныи, православныи, правыи, правдивыи, правдѣникъ, правдѣныи, неправыи, неправдивыи, неправдѣникъ, неправдѣныи* та ін.) *відбиває* кореляцію понять *правдивість* – *справедливість* – *праведність, чеснотливість*, з одного боку, і понять *неправдивість* – *несправедливість* – *неправедність, грішність* – з іншого: "въ то(м) бѣде(т) сѣ(д) правъ не лицемѣренъ. *правы(м)* и *не правы(м)*. и никто не оутаитсѣ тоу" (XIII, сп. XV–XVIII, Кн. Еноха, 46); "кнѣзь Юрьи [...] *правдивыи*" (*1292, ЛГВ, ЛИ-3, 938); "мужа *неправедна* зло ѡловить въ истлѣньк" (*1207, ЛС, 430); "ни по воли же вредити ср(д)це комоу ниже приѡбъщатисѣ *неправдивымъ*" (СДРЯ XI–XIV, V, 332–333); "горе незаконникоу. къ соуди бо ѡроу и *правдивоумоу* прид<е>ть" (Ізб. 1076, 307); "моудростию *правдивыхъ*" (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-8, 388) та ін.

Крім *правдивості*, до складу християнського поняття *шляхетності* входить *безкорисливість*. Для жителя Київської Русі *шляхетний* – це також той, хто жертвує своїми матеріальними вигодами на користь інших. У XII ст. на позначення цієї чесноти в східнослов'янських текстах починають використовуватися лексеми *безмьздѣникъ, несребролюбѣникъ, безмьздѣныи, несребролюбѣнь*. Незважаючи на різну внутрішню форму, іменники *безмьздѣникъ* і *несребролюбѣникъ* є семантично близькими і мають значення "безкорислива людина", а прикметники *безмьздѣныи* і *несребролюбѣнь* – значення "безкорисливий". Матеріал показує, що *безмьздѣникъ* зрідка трапляється в текстах XIII ст., а *безмьздѣныи* – у пам'ятках XII–XIII ст., *несребролюбѣникъ* реверберується в "Кормчій Єфремовській" XII ст., а *несребролюбѣнь* – у "Пандектах Никона Черногорця" 1296 р.: "с(вя)тыма *безмѣздникома* во ч(с)ть" (*1259, ПВЛ, ЛИ-3, арк. 282); "о святѣм и блаженѣм Агапитѣ, *безмѣздно*мъ врачи" (сп. 1554, КП, 522); "*несрѣбролюбѣникоу* быти подобаѣть слоужителю б(о)жию" (СДРЯ XI–XIV, V, 361); "мужа [...] *несрѣбролюбѣна*" (СДРЯ XI–XIV, V, 361). У Галицько-Волинському літописі під *1289 р. про кн. Володимира Волинського сказано, що він був "*правдивъ . не мьздоимѣць . не лживъ*" (*1289, ЛГВ, ЛИ-3, 921), де *не мьздоимѣць* означає "не користолюбець".

Поняття *шляхетності, великодушності*, що входило до кодексу честі християнина, було, як показує матеріал, сповнене різного змісту серед світських і духовних осіб. Стосовно *світських осіб* чеснота *шляхетності* неодмінно була пов'язана із шляхетним походженням особи, що було продемонстровано вище. Коли йдеться про світських феодалів, у понятті *шляхетності* акцентується насамперед така його складова частина, як *милосердя*. *Милосердя* входить до кодексу честі християнських представників княжої знаті [6: 57] і виражено насамперед у поданні щедрої *милостині* бідним [5: 57]. Крім того, що князь подавав щедру милостиню знедоленим, він мав віддавати частку майна на потреби церкви, – "князі наділяли

кафедральні церкви містами [...], вищі ієрархи отримували... право збору доходів, які раніше поступали князю" [3: 264].

Наявні в писемних пам'ятках XI–XIII ст. соціально-етичні портрети *духовних осіб* засвідчують ослабленість зв'язку чесноти *шляхетності* з шляхетним походженням особи. Незважаючи на те, що при змалюванні священнослужителя літописці Київської Русі дотримуються норм літературного етикету, вони віддають перевагу не стільки посадовій ієрархії, скільки ієрархії християнських і загальнолюдських чеснот. *Шляхетність* священнослужителя передбачає наявність насамперед таких чеснот, як *невибагливість* і *терпеливість*: "по(д)баєть еп(с)пу [...] быти [...] кротку *долготерпеливу*" (стаття до *кротькы* в СДРЯ XI–XIV, IV, 304). Прямий семантичний зв'язок із поняттям *терпіння* виявляють уживані в текстах XI–XIII ст. лексеми *търпѣливыи* "який має велике терпіння; терплячий", *дълготърпѣливыи* "який має надзвичайно велике терпіння; дуже терпеливий", *мъноготърпѣливыи* "те саме", *трьтърпѣливъ* "те саме", *негнѣвливъ* "не дратівливий; стриманий", *дългодоушьнъ* "який має велике терпіння; великодушний": "*търпѣливъ* въ напасти и ништетѣ" (Изб. 1076, 271, а також *966, ЛНик-1, 31; сп. XII–XIII, Ио. Злат.-8, 392); "*дълготърпѣливъ* и кротькъ" (Изб. 1073, арк. 94 зв. – 95); "сей мужь молчаливъ, и *долготерпѣливъ*" (*1185, ЛНик-1, 10); "*многотерпѣливѣм* Никонѣ черноризцѣ" (сп. 1554, КП, 490); "*третерпѣливъ* же и добль" (стаття до реєстрового *доблии* в СДРЯ XI–XIV, II, 477); "кротькъ. *негнѣвливъ*. сѣмѣренъ" (XI, сп. XII, ЖФСт, арк. 163); "*дългод(у)шьнъ* моужь. великъ въ моудрости" (СДРЯ XI–XIV, III, 118–119; т. с. СлРЯ XI–XVII, IV, 298). Щодо князів лексеми із загальним значенням "терпеливий" уживалися надзвичайно рідко: "Бѣ бо [...] *дълготърпѣливъ*" (*1078, ЛНик-1, 107) (про св. кн. Гліба Святославича); "бѣ же Владимиръ *многотърпѣливъ*" (*998, ЛНик-1, 67). У семантиці наведених лексем взаємозв'язок значень "який має велике терпіння" ↔ "не дратівливий" ↔ "стриманий" ↔ "добррозичливий" відбиває принципово важливу для філософії християнства кореляцію понять *терпіння* і *добррозичливості*.

Отже, формування *християнського* розуміння поняття *шляхетності* відбилося на субстантивно-ад'єктивному рівні мовної картини світу часів Київської Русі, знайшло вияв у розвитку значень, які маркують це поняття. Встановлено також, що до лексики східних слов'ян XI–XIII ст. входили не зафіксовані в СДРЯ XI–XIV лексеми *непамѣтозълובивъ*, *неотѣмьстительнъ*, *отѣпоущатель*. Перша фіксація прикметників *великодоушьнии*, *отѣдѣливъ* належить до XI ст., а *благодарьственнии* – до XII ст. (СДРЯ XI–XIV дає пізніші фіксації).

Семантика лексем, які моделюють соціально-етичний концепт *ШЛЯХЕТНІСТЬ*, відбиває динаміку адаптації християнського плану змісту поняття *шляхетність* на східнослов'янському ґрунті. До християнського плану змісту поняття *шляхетність* значення "який не пам'ятає зла; схильний прощати" входить як одне з визначальних. Засвідчена писемними пам'ятками кореляція понять *шляхетність* ↔ *правдивість* ↔ *праведність* ↔ *чеснотливість* сягає найдавніших, можливо, дохристиянських часів, тоді як зв'язок *шляхетність* ↔ *безкорисливість* фіксується в текстах починаючи з XII ст.

Поняття *шляхетності*, *великодушності*, що входило до кодексу честі християнина, в XI–XIII ст. було сповнене різного змісту серед світських і духовних осіб. Стосовно світських осіб чеснота *шляхетності* неодмінно була пов'язана із шляхетним походженням особи. Крім того, коли йдеться про світських феодалів, у понятті *шляхетності* акцентується насамперед такий його складник, як *милосердя*, виражене в поданні щедрої милостині бідним і відданні частки майна на потреби церкви. Наявні в писемних пам'ятках XI–XIII ст. соціально-етичні портрети духовних осіб засвідчують ослабленість зв'язку чесноти *шляхетності* з шляхетним походженням особи. *Шляхетність* священнослужителя передбачає наявність насамперед таких чеснот, як *невибагливість* і *терпеливість*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богатова Г.А. История слова как объект русской исторической лексикографии. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
2. Гуго Гроций. Истинное благочестіе христіанское. – М., 1801. – 328 с.
3. Курбатов Г.Л., Фролов Э.Д., Фроянов И.Я. Христианство: Античность. Византия. Древняя Русь. – Л.: Лениздат, 1988. – 334 с.

4. Межжеріна Г.В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. – К.: Вид. центр. КНЛУ, 2006. – 448 с.
5. Прыжов И.Г. Нищие на святой Руси: Материалы для истории общественного и народного быта в России. – М., 1862. – 139 с.
6. Черная Л.А. "Честь": Представления о чести и бесчестии в русской литературе XI–XVII вв. // Древнерусская литература: Изображение общества. – М.: Наука, 1991. – С. 56–84.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДжЕРЕЛ

- Варл. – Повесть о Варлааме и Иоасафе // Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. – Л.: Наука, 1985. – С. 112–267.
- Гр (смол.) 1150 – Уставная грамота князя Ростислава, подтвердительная грамота епископа Мануила 1150 г. и дополнительная грамота // Смоленские грамоты XIII–XIV вв. – М., 1963. – С. 75–79.
- Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – 1. – 699 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–2004. – Т. IV. – 2004. – 656 с.
- ЖФСт – Житие Феодора Студита // Выголексинский сборник. – М.: Наука, 1977. – С. 134–409.
- Изб. 1073 – Изборник Святослава 1073 года. – М.: Книга, 1983. – 266 л.
- Изб. 1076 – Изборник 1076 года. – М.: Наука, 1965. – 1091 с.
- Ио. Злат.-8 –С(вя)таго ичана о(тъ)цѣ нашег(о) златоустааго слово на вѣрьбьницю // Успенский сборник XII–XIII вв. – М.: Наука, 1971. – С. 385–393.
- Кн. Еноха – Соколов М.И. Славянская книга Еноха Праведного. Тексты, лат. перевод и исследование // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – 1910. – Кн. 4. – С. 1–162.
- КП – Киево-Печерский патерик // ПЛДР. – М., 1980. – Вып. 2. – С. 411–622.
- ЛГВ, ЛИ-3 – Летопись Галицко-Волынская // ПСРЛ. – М., 1998. – Т. 2. – С. 717–938.
- ЛК, ЛИ-3 – Летопись Киевская // Там само. – С. 284–711.
- ЛНик-1 – Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – М., 2000. – Т. 9. – 288 с.; Т. 10. – 248 с.
- ЛС – Суздальская летопись по Лаврентьевскому сп. 1377 г. // ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 1. – С. 289–488.
- ПВЛ, ЛИ-3 – Повесть временных лет // ПСРЛ. – М., 1998. – Т. 2. – С. 1–284.
- ПЛДР – ПЛДР. – М., 1978–1981. – Вып. 1–3.
- Преобр. – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. – М., 1959.
- ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. – СПб.; Л.; М., 1843–1998.
- Пч. – "Пчела" // ПЛДР. – 1981. – Вып. 3. – С. 486–518.
- СБГ – Съказание и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба // ПЛДР. – М., 1978. – Вып. 1. – С. 278–302.
- СДРЯ XI–XIV – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – М., 1988–2000. – Т. 1–6.
- СлРЯ XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1975. – Т. 1. – 371 с.; 1977. – Т. 4. – 403 с.; 1987. – Т. 13. – 316 с.
- Тур. – Притча о человеческой душе и о теле // ПЛДР. – 1980. – Вып. 2. – С. 290–308.
- Хроногр. (Попов) – Славянскія и русскія летописныя статьи первой русской редакціи Хронографа // Изборник славянских и русских сочинений и статей, внесенных в хронографы русской редакции. – М., 1869. – С. 1–87.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Межжеріна – доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: історична лексикологія східнослов'янських мов.

КІЛЬКІСНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ДАВНЬОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ (на фрагментарному матеріалі мовної картини світу в англосаксонському «Беовульфі»)

Олександр ОГУЙ (Чернівці, Україна)

У статті йдеться про фрагментарну реконструкцію давнього світосприйняття на матеріалі англосаксонських прикметників із «Пісні про Беовульфа», розподілених у лексико-семантичні групи (ЛСГ). Кількісний аналіз, оснований на кількості компонентів ЛСГ та їх частотах, демонструє якісні особливості реконструйованих цінностей 7 ст.

This article deals with the reconstruction of language world comprehension on the basis of Anglo-Saxon adjectives combined into lexico-semantic groups (LSG). The quantitative analysis (based upon the number of words included into LSGs and their frequencies) demonstrates qualitative peculiarities of reconstructed values of the 7th century.

“Мовна картина світу” (термін В. Гумбольдта) як концептуалізація оточуючої дійсності мовними засобами нині стала актуальним об’єктом досліджень, якому все більше провідних лексикологів (Ю.Д. Апресян, В. Маслова, Ж.П. Соколовська, Г.А. Уфимцева та ін.) присвячують свої праці. Інші дослідники – когнітивісти (А. Бабушкін, О. Кубрякова, В. Манакін, М. Полюжин, А. Приходько, О. Селіванова, Й. Стернін та ін.) – розглядають її співвідношення з концептуальною картиною світу та концептами, що її складають [див. огляд у: 8: 403–418; 15]. Поза увагою дослідників, однак, залишилися перспективні напрямки повної чи фрагментарної реконструкції “мовної картини світу” на основі давніх текстів, відповідно великих за своїм обсягом для досягнення цієї мети, та достатньо